

Дмитро Гордієнко

ДО ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КУП'ЯНСЬКОГО ПОВІТУ ХАРКІВСЬКОГО ГУБЕРНІЇ (записка Є. Редіна К. Мельник)

В археологічному плані територія Харківської губернії на кінець XIX ст. фактично залишалась terra incognita. Справжнім проривом в археологічному вивченні пам'яток Харківської губернії став XII Археологічний з'їзд у Харкові 1902 р., одним з головних завдань якого було ретельне обстеження губернії в археологічному плані. Результати цих досліджень дали змогу Д. Багалію скласти багату на пам'ятки і ретельну за виконанням археологічну мапу Харківської губернії¹, де були представлені пам'ятки і Куп'янського повіту².

Власне дослідження пам'яток Куп'янського повіту розпочалось ще за два роки до початку роботи Харківського підготовчого комітету з улаштування XII Археологічного з'їзду, коли навесні 1898 р. за дорученням правління Харківського університету Є. Редін і Є. Тріфільєв відвідали слободу Сеньково Куп'янського повіту для обстеження кургану, в якому було виявлено печеру, яка, проте, виявилась природного утворення³. Однак, обстеження кургану дало й археологічний матеріал – було виявлено поховання, віднесене дослідниками до кіммерійської епохи⁴, однак, за знахідками, його радше можна віднести до бронзової доби. Саме це дослідження, за даними В. Скирди, стало першим польовим досвідом Є. Редіна⁵.

З метою залучення якнайширшого кола співробітників, Харківський підготовчий комітет розробив відповідні програми⁶ для збору інформації

¹ *Багалей Д.* Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 1–92.

² Там же, с. 62–70; карта.

³ *Редин Е.К., Федоровский Н.А.* Могильник кургана слободы Сеньково Купянского уезда. Харьков, 1900, с. 3.

⁴ Там же, с. 11.

⁵ *Скирда В.В.* Профессор Е.К. Редин как археолог // Вісник Харківського державного університету. № 396: Історія. Вип. 29. Харків, 1997, с. 47.

⁶ Див.: Програма для собиранія сведений по первобытным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 22–23; Програма для собиранія сведений по древностям историческим для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 23–25; Програма для собиранія сведений по церковным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 25–28;

і матеріалів для організації та проведення XII Археологічного з'їзду, які друкувались у місцевій пресі і розсилались по церквах, школах, повітових управліннях тощо. Однією з ключових була програма зі збору первісних старожитностей⁷. Серед питань, що пропонувались респондентам, були, наприклад, такі: чи не траплялись на пашнях чи в інших місцях кам'яні молотки і крем'яні стріли чи такі самі бронзові чи мідні; чи не траплялись де-небудь старовинна зброя чи монети; чи є в місцевості кургани чи інші залишки людської діяльності тощо.

Ідея продовження археологічного дослідження курганів Куп'янського повіту виникла на засіданні Харківського підготовчого комітету 25 травня 1900 р. після доповіді В. Антоновича, який акцентував увагу на недостатній вивченості з археологічного боку пам'яток Харківщини. Особливо доповідач зупинився на важливості дослідження курганів кочівників, що саме і зосереджені у Старобільському, Ізюмському та Куп'янському повітах. Важливим завданням експедицій мало стати і визначення північної межі скитських поховань⁸. Відтак, комітет прийняв рішення: “просити проф. В.Б. Антоновича і пані К.М. Мельник взяти на себе працю з проведення розкопок у Старобільському і Куп'янському повітах; на допомогу до них відрядити проф. Є.К. Редіна, проф. В.І. Савву і пп. Є.П. Трифільєва та П.А. Федоровського; а в Ізюмському повіті – проф. О.М. Покровського і для слоб. Райгородка – М.О. Федоровського”⁹.

Очевидно, саме для К. Мельник за матеріалами повідомлень переважно місцевих священиків Є. Редіним був складений орієнтовний “реєстр” пам'яток Куп'янського повіту і мапа-схема їх розташування, що далі публікуються. Таким чином його можна датувати 1900 р., адже вже того самого року, в липні, К. Мельник провела розкопки 11 курганів чотирьох могильників біля м. Куп'янська та с. Воронцовки, про що доповів

Программа для собирания сведений этнографических предметов к выставке на предстоящем в 1902 г. в г. Харькове XII археологическом съезде // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 29–32; Программа для собирания сведений о кобзарях и лириках. К XII археологическому съезду в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 32–35; Программа для собирания писанок и сведений о них. К XII археологическому съезду в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 36–37.

⁷ Программа для собирания сведений по первобытным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 22–23.

⁸ [Доклад В. Антоновича] // Протокол пятого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 25 мая 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 52–53.

⁹ Протокол пятого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 25 мая 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета., с. 52.

Є. Редін на шостому засіданні Харківського підготовчого комітету 10 жовтня 1900 р.¹⁰ Тоді ж було заслухано і звіти Є. Трифільєва, М. Федоровського та А. Покровського¹¹, які повідомили деталі про самі розкопки і віднайдені в них пам'ятки.

За дорученням Харківського підготовчого комітету К. Мельник протягом літа 1900 та 1901 рр. проводила розкопки курганів Харківської губернії: в південній частині Охтирського повіту в басейні р. Ворскла та в Куп'янському повіті по річці Оскол у басейні Дона. У розкопках в Охтирському повіті в 1900 р. брав участь Є. Трифільєв, а у Куп'янському – в 1901 р. – В. Данилевич. Загалом було досліджено 9 могильників, у яких – 73 кургани¹². Ще 15 курганів були досліджені експедицією Д. Багалія.

Прикметно, що сам ініціатор продовження розкопок В. Антонович за станом здоров'я не зміг взяти участі в дослідженнях¹³, до того ж, коли під час цієї експедиції захворіла його дружина К. Мельник, він умовляв її вернутись, а “клеюку посудин та нашивку на предмети ярликів залишити на упорядників з'їзду”¹⁴.

На щастя, К. Мельник завершила дослідження і на засіданні XII Археологічного з'їзду 24 серпня виголосила доповідь загального характеру: “Археологічні розкопки в Охтирському і Куп'янському повітах Харківської губернії”¹⁵. Дослідниця повідомила про обстеження одного могильника поблизу міста Куп'янськ і трьох могильників поблизу села Воронцовка при впадінні в Оскол річки Сенихи¹⁶. Всі могильники К. Мельник розподілила за трьома типами:

1) Поховання кам'яного віку за типом повної кремації поблизу села Березовки і Буди.

¹⁰ Протокол шестого засідання комітета по устрою XII-го археологічного съезда в Харькове, 10 октября 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 68.

¹¹ Там же, с. 68–70.

¹² Мельник Е.Н. Раскопки курганов в Харьковской губернии // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 673. Див. також: Руденко Г.Г. Життєвий та творчий шлях К.М. Мельник-Антонович // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. Дніпропетровськ, 2009, вип 6, с. 125.

¹³ Див. мою статтю: “До участі Володимира Антоновича в XII Археологічному з'їзді в Харкові 1902 р. (за листами Єгора Редіна)” в цій збірці.

¹⁴ Руденко Г.Г. Вказ. праця, с. 125.

¹⁵ Известия XII Археологического съезда в Харькове, 1902, № 13, с. 182–187; Мельник Е.Н. Археологические раскопки в Ахтырском и Купянском у. // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. III, протоколы, с. 361–364. [Засідання I відділення: “Первобытные древности”, 24 серпня].

¹⁶ Мельник Е.Н. Раскопки курганов в Харьковской губернии // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 673.

2) Поховання за типом інгумації з пофарбованими скелетами і скорченим його положенням поблизу с. Кириківки, м. Куп'янська і с. Воронцовки.

3) Поховання слов'янського типу поблизу с. Ніцахи Охтирського повіту¹⁷.

Напередодні, 23 серпня 1902 р., на засіданні секції первісних старожитностей також з доповіддю про розкопки Куп'янського повіту виступив колега К. Мельник – Є. Трифільєв¹⁸. У своєму повідомленні вчений відмічав, що, враховуючи недослідженість в археологічному плані Харківської губернії при значній кількості пам'яток, перед ним стояла дилема: куди їхати. Відповідь на це питання, власне, і дав матеріал, зібраний Харківським підготовчим комітетом з улаштування XII Археологічного з'їзду, отриманий від священників, учителів та учительок. З усього зібраного матеріалу дослідник для себе вибрав пам'ятки вздовж річки Красноі: слободи Нижня Дуванка, Сватова Лучка, Кабаньє і хутір Мечетний¹⁹.

Одним із завдань, що стояли перед експедицією Є. Трифільєва, було і дослідження кам'яних баб у районі річки Красноі²⁰. Є. Трифільєв зазначав, що у “Куп'янському повіті було вказано в повідомленнях волосних правлінь, зібраних Харківським підготовчим комітетом, на дві кам'яні баби на курганах, які я і знайшов: одну на землі приватного володільця поблизу ст. Булаценівка Харк.-Балаш. залізн., другу поблизу слоб. Торської”²¹. Приватний власник виставив неприйнятні умови, тому, разом з курганами, були досліджені і доставлені в Харків лише баби з Торської слободи²².

Окрім археологічних досліджень, з Куп'янського повіту поступали й пам'ятки для виставки з'їзду. Так, на засіданні Харківського підготовчого комітету 5 березня 1901 р. Є. Редін доповів про присилку від благочинного м. Куп'янська монет XVIII–XIX ст. та від священника Григорія

¹⁷ Мельник Е.Н. Раскопки курганов..., с. 673.

¹⁸ Трифилъев Е.П. Археологическая экскурсия в Купянский уезд. // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. III, протоколы, с. 351. [Засідання I відділення: “Древности первобытные”, 23 серпня].

¹⁹ Трифилъев Е.П. Археологическая экскурсия в Купянский уезд, Харьковской губернии, летом 1901 года // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 132.

²⁰ Трифилъев Е.П. Курганы с каменными бабами Купянского уезда Харьк. губ. // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 141.

²¹ Там же, с. 141.

²² Там же, с. 141.

Попова (с. Сеньково, Куп'янського повіту) фотографії церкви та інших пам'яток, що були подаровані Музею Харківського університету²³. До своєї колекції Г. Попов подав супровідну записку, в якій описав самі пам'ятки та обставини їх знайдення, серед яких найцікавішими, безумовно, є залишки мамонтів та ікла акули²⁴. Знахідки з курганів Куп'янського повіту досліджувались також антропологом М. Поповим²⁵.

Таким чином результати досліджень Куп'янського повіту були досить значними, його пам'ятки були широко представлені на виставці XII Археологічного з'їзду в Харкові. Повідомлення Є. Тріфільєва про значення для проведення археологічних досліджень зібраного Харківським підготовчим комітетом попереднього матеріалу, підтверджується і запискою Є. Редіна з перерахуванням низки пам'яток Куп'янського повіту, яка, очевидно, була призначена для К. Мельник, на що вказує місце її зберігання в Києві. Отже, матеріали, що публікують, доповнюють як історію археологічного літопису Харківщини, так і історію організації і проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові, а також доповнюють творчу біографію Є. Редіна та, можливо, К. Мельник.

Текст і малюнок мапи-схеми зберігається у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Текст подається мовою оригіналу за сучасним російським правописом.

1. Записка Є. Редіна про пам'ятки Куп'янського повіту, 1900 р.

Купьянский уезд

1. Курган в 3^х верст[ах] от сл[ободы] Торской (донес[ение] свящ[енника])²⁶.

2. 3 кургана от сл[ободы] Новоглухова в 4^х верстах (донес[ение] свящ[енника])²⁷.

3. 2 кургана около Радьковских песок²⁸.

²³ Протокол одиннадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 5 марта 1901 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 176–178.

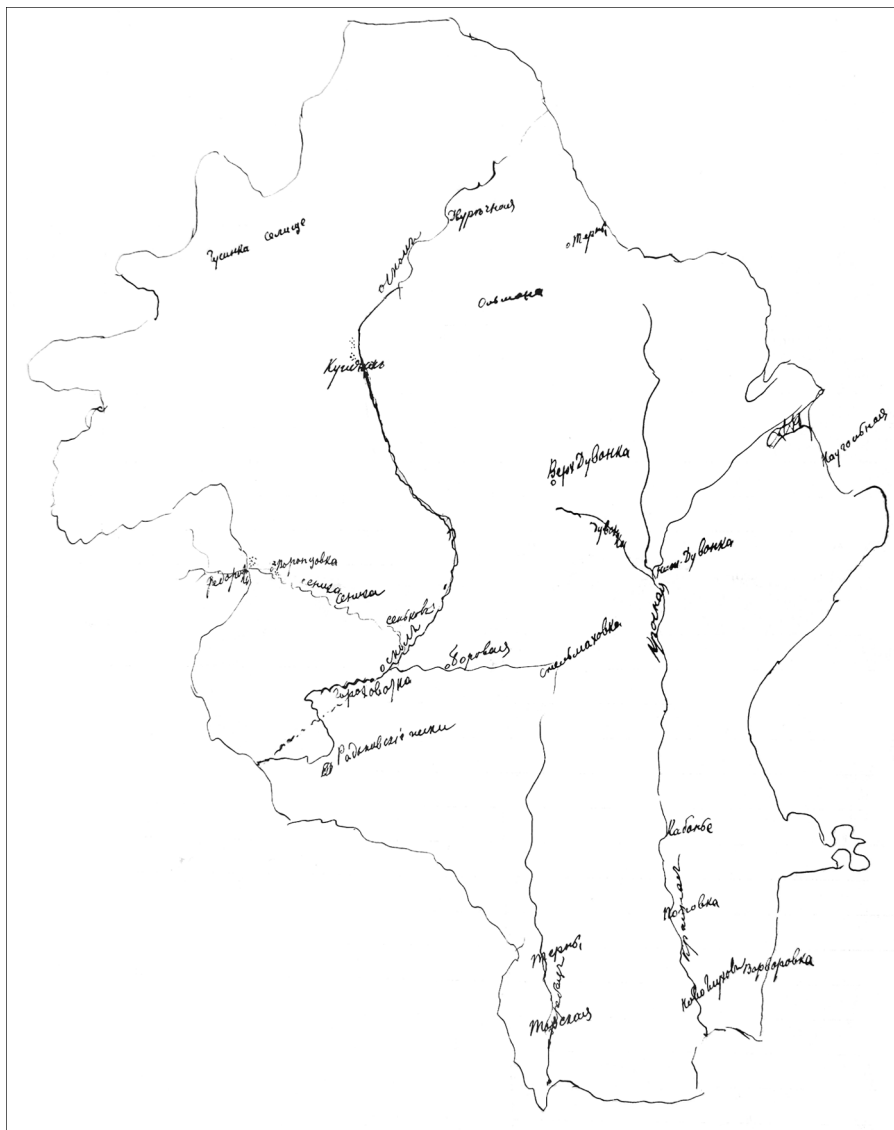
²⁴ Сообщение Г. Попова о древностях окрестностей г. Купянска // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 183–185.

²⁵ Протокол восемнадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 4 ноября 1901 года // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 356.

²⁶ Курган “Товста могила”: *Багалея Д.* Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. I, с. 64.

²⁷ “Гостра могила”, “Чупринина могила” та “Солена могила”: *Багалея Д.* Указ. соч., с. 64.

²⁸ “Роблені могили”. Висота 9 арш., 20 сажень: *Багалея Д.* Указ. соч., с. 62.



Виконана Є. Редіним карта-схема Куп'янського повіту з позначенням археологічних пам'яток

4. З кургана около сл[ободы] Боровой (дон[есение] свящ[енника])²⁹.

5. Больше 10 курганов около сл[ободы] Нов[о-]Екатеринослава (дон[есение] свящ[енника])³⁰.

8. Два кургана при хуторе Варваровке³¹.

9. Камен[ная] баба при с. Дискровке имени Ковалевского³².

10. 6 баб около Ново Глухова³³.

12. Бабы около сл[ободы] Боровой³⁴.

13. Баба около сл[ободы] Тарской, там же стрелки в песке³⁵.

16. Бронзовая стрелка около Оскола в 3^x верстах от Купьянска³⁶.

17. Монета Константина IV Погоната VII в сл[ободe] Нижней Ду-
венке³⁷.

18. Медный топорик в с. Наугольновке³⁸.

19. Курганы в с. Кругляковке (донес[ение] свящ[енника])³⁹.

20. [Курганы] в с. Тернах (донес[ение] свящ[енника])⁴⁰.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. № 7837, арк. 1, автограф.

²⁹ “Перші могили”, “Другі могили” та “Треті могили”: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 64.

³⁰ За мапою Д. Багалія там нараховувалось понад 10 різноманітних курганів: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 63.

³¹ *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 63.

³² Там же, с. 63.

³³ Там же, с. 63 – 64.

³⁴ Уламки кам’яної баби на “Бабиному кургані”. Там саме розташована ціла група могильників та курганів: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 64.

³⁵ На кургані за 8 верст від слободи Торської, ближче до селища Ново-Дуброви, скульптура баби ушкоджена. Стріли знайдені крем’яні та бронзові: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 64.

³⁶ На тому самому місці Педашенком була знайдена мідна монета візантійського імператора Михайла VIII Дуки (XI ст.) [*Багалеї Д.* Указ. соч., с. 62]. Загалом під час розкопок К. Мельник у Куп’янському повіті було виявлено 89 наконечників стріл. Всі вони було бронзовими, переважно тригранними: *Мельник Е.Н.* Раскопки курганов., с. 685.

³⁷ *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 63.

³⁸ Там же, с. 64–65.

³⁹ Близько 20 курганів: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 65.

⁴⁰ 5 курганів: “Розкопана могила”, “Сніжковий”, “Гострий”, “Кам’яний” та “Бабачій”: *Багалеї Д.* Указ. соч., с. 65.